

teázó okokból – a szabályozás teljesen működésképtelennek bizonyult (Dósa, 2012).

A gazdasági élet számos területén jól működő választott bírósági típusú eljárásokkal kapcsolatban – a beteg és az egészségügyi szolgáltató között létrejövő jogviszony sajátosságaihoz igazítva a szabályokat, így az önkéntesség, a térítésmentes eljárás és a nem kötelező erejű döntés alapelvein alapuló rendszer esetében – vannak kedvező nemzetközi tapasztalatok, elsődlegesen Németországban (Meurer, 2008). A felróhatóságot nem vizsgáló (no-fault) rendszerek is működőképesek lehetnek, megfelelő jogszabályi háttér és jelentős társadalmi támogatottság esetén, például az Egyesült Államokban a védőoltás miatt, vagy a szülés közben egészségkárosodást szenvedett gyermekek kompenzációjára létrehozott rendszerek (Sloan – Chepke, 2008).

Ezek a bírósági eljárásokat nem váltják ki, nem helyettesítik, azonban jelentős terhet

vehetnek le a bíróságokról, és a felek számára is gördülékenyebbé tehetik az igényérvényesítést. A felelősségbiztosítással kapcsolatos problémák feltárása és elemzése szintén közelebb vihet a célhoz, hiszen számos nemzetközi példa bizonyítja, hogy a működőképes, a károokra valós fedezetet nyújtó felelősségbiztosítás is lehetőséget ad a bírósági eljárások számának csökkentésére, illetve a bírósági eljárás során az egészségügyi szolgáltatóknál rendelkezésre nem álló igazságügyi orvostani, jogi képviselési szakmai tapasztalat koncentrálására. A jogtudományi kutatások tehát e területen jelentősen járulhatnak hozzá az egészségügy egy jelentős problémájának orvoslásához.

Kulcsszavak: *kártérítő felelősség, felelősségi rendszerek funkciói, egészségügyi szolgáltatók felelőssége, betegbiztonság, bíróságon kívüli vitarendezés, mediáció, választott bírósági típusú eljárások*

IRODALOM

- Baranyai Zsolt – Harsányi László (szerk.) (2016): *Belegbiztonság*. Budapest: Medicina
- Danzon, Patricia M. (1991): Liability for Medical Malpractice. *Journal of Economic Perspectives*, 5, 3, 51–69. • <http://tinyurl.com/y7gcy7nt>
- Dósa Ágnes (2010): *Orvosi felelősség. Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest: HVG-ORAC
- Dósa Ágnes (2012): Egészségügyi mediáció. In: Sáriné Sinkó Ágnes (szerk.): *Mediáció. Közvetítői eljárások*. Budapest: HVG-ORAC, 235–263.
- Harmathy Attila (2002): A rendszerváltás utáni időszak polgári jogáról. In: Sárközy Tamás – Vékás Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv, 1922–1992*. Budapest: HVG-ORAC, 11–37.

- Makary, Martin A. – Daniel, Michael (2016): Medical Error – The Third Leading Cause of Death in the US. *British Medical Journal*, 353:i2139 DOI: 10.1136/bmj.i2139
- Meurer, Christina (2008): Außergerichtliche Streitbeilegung in Arzthaftungssachen unter besonderer Berücksichtigung der Arbeit der Gutachterkommissionen und Schlichtungsstellen bei den Ärztekammern. Springer
- Sloan, Frank A. – Chepke, Lindsey M. (2008): *Medical Malpractice*. MIT Press, 279–308.
- Stauch, Marc (2008): *The Law of Medical Negligence in England and Germany*. Oxford: Hart Publishing, 129–148.

Tanulmány

IDENTITÁS ÉS ANYANYELV A MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉBEN*

Kiss Jenő

a MTA rendes tagja,

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar emeritus professzora
kiss.jeno@btk.elte.hu

Két kérdéskörrel foglalkozom. Az identitás mibenlétével és azzal, hogyan alakult ki a nyelv oly fontos identitásképző szerepe a magyar nyelvközösségben. Ez utóbbihoz értelemszerűen történeti visszapillantásra lesz szükség. Mindegyik esetben azonban csupán vázlatos áttekintésre van mód. A szakirodalom mindkét témakörben nagy, itt csak a legfontosabbként használtakra utalok.

Az identitás és az újabb kor változásai

Globális folyamatok következményeként vált az identitás minden korábbinál fontosabb és időszerűbb nemzetközi problémakörre. A fő tényezőkre négy pontban összezsugorítva, jelzesszerűen utalok. 1) A társadalmi mobilitás korábban elképzelhetetlen szintre emelkedett. 2) Ezzel a legszorosabban összefügg a különböző okok következtében kiterjedő belső (országokon belüli) népességmozgás, migráció (faluról a városokba áramlás, *Land-*

flucht, ingázások, a megélhetés keresésével és az iskoláztatással járó helyváltoztatások). Ismertté váltak olyan fogalmak, mint az elgyökeretelenedés (Pier Paolo Pasolini filmjeinek volt témája az akkori olasz valóság realiztikus ábrázolásával), az identitásvesztés, identitásdilemma, identitáskeresés. 3) A külső migráció tömegessé válása több nyugat-európai országban új jelenségek és fogalmak fölbukkanásával járt (integrációs kísérletek és kudarcok, párhuzamos társadalmak, multikulturalizmus). A tudományos kutatók időben jelezték, hogy különböző kultúrák kontaktusa a kultúrák konfliktusával jár, e jelzések azonban nagyrészt figyelmen kívül maradtak az illetékes döntéshozók egy részénél. Ami az identitáskérdést illeti, megemlíteném ezzel összefüggésben Csepeli György, az ismert szociológus megállapítása: „A multikulturalizmus terébe került identitás töredezett, szétzört, peremre szorított. Többé már nincs, mert nem lehet ép, koncentrált, központi”. 4) Nem egyetemes jelenség, a magyar nyelv-közösség szempontjából azonban fontos tény, hogy a kisebbségek gyorsuló ütemben asszi-

*A Magyar Tudomány Ünnepeinek 2016. évi ünnepélyes megnyitóján az Akadémia dísztermében, november 3-án elhangzott előadás rövidített változata.

milálódnak. Ugyanis az asszimilálódás többnyire identitásváltással jár, s ez magyar anyanyelvűek millióit érinti.

Az identitás fogalma

Az identitás jelentése: önazonosság(tudat), hovatarozás(tudat). Mint ilyen sajátos emberi attribútum, tehát a *Homo sapiens sapiens* jellemző lényegi jegye, amely nélkül az egyén társadalmilag versenyképtelen volna. Elvesztése személyes tragédia, patológikus eset, a környezetet is súlyosan megterhelő állapot. (Puskás Ferenc Alzheimer-kór következtében vesztette el önazonosságát.)

Az identitás sajátos szerveződésű kognitív struktúra, amely az ember társadalmiasulásának, környezetébe való belenövekedésének, szakszóval *szocializációjának* folyamatában alakul ki. A nyelv az ember kognitív felszereltségének része, ennek következtében egész mentális tevékenységünk, így az identitás kialakulása is a nyelvvel, a nyelv közvetítésével zajlik. A kisgyermek első egyértelmű identitásjele is nyelvi, a nevük ugyanis nyelvi jel (Kati, Jóska), amelyet a kisgyerekek még beszélni tudásuk kialakulása előtt megjegyeznek, egyértelműen magukra vonatkoztatnak. Tehát a környezet, majd a tágabb világ megismerési folyamatába ágyazottan formálódik mindenkinek az identitástudata is. Mind az egyének, mind a közösségek identitását az emberek biológiai és társadalmi adottságai határozzák meg, illetőleg módosítják is. A döntő tényező az emberek etnikai, nyelvi, kulturális hovatarozása. A biológiai anynyiban, amennyiben nemük (nő vagy férfi) és életkoruk meghatározza a hozzájuk kapcsolódó társadalmi cselekvésformákat, elvárásokat, szokásokat, attitűdöket. Nyilvánvaló, hogy a kisgyermek és a felnőtt között minden kultúrában nagyok a különbségek. Miként az is, hogy az élethely-

zetek változása mennyire befolyásolja az identitás alakulását: bővülését (például az iskolába kerülő gyerekek vagy a munkába álló felnőttek, vagy a külföldre kerülőnek). A nagyszülői identitás nem azonos az unokákéval, a szingliidentitás a családjával. Az identitásnak számos típusa, fajtája van. A két legfontosabb természetesen a személyes (individuális) és a közösségi, s az utóbbinak a legismertebb változata a nemzeti identitás. Néhány további identitástípus: nyelvi, vallási (hívó, ateista), felekezeti, nemi, generációs, világnézeti, politikai (jobb-, baloldali), pozitív, negatív, átmeneti, stabil, instabil, elvesztett, újrafelfedezett, visszaszerzett, agresszív, védekező, önigazoló, közömbös, helyi, regionális, államhoz kötődő, uniós, globális. Korábban a munkás–paraszt–értelmiség alapvetően fontos (és következményekkel is járó) szociológiai kategorizálás volt. S bár a hagyományos parasztság mint társadalmi osztály megszűnt (a „parasztosítás” viszont sajnos továbbra is virul), az említett szavaknak ma is van identitásszervező erejük.

Minden ember többszörös identitású, hiszen mindenki több társadalmi és biológiai alcsoportba tartozik (gyerek–felnőtt, nő–férfi, pesti–soproni, orvos–mérnök, magyar–német, hívó–ateista stb.). Ám a többszörös identitásban mindig van domináns identitás. A közösségi identitások között például a nemzet, a nyelv, az állam és a kultúra valamelyike szokott domináns lenni. Az identitás és a nyelv szoros kapcsolata több okból is szükségzerű. Két példa. Az egyik: a nyelv révén zajlik mentális tevékenységünk, így az identitás kialakulása is. A másik: kisebbségi körülmények között az identitás gyengülése az anyanyelvet megtartó belső készlet gyengülésével, s fordítva: az anyanyelvet megtartó belső szándék gyengülése az identitás gyengülésével jár.

Identitástípusok a magyarság történetében

Négyféleről beszélhetünk: nyelvről és nomád etnikai identitásról a honfoglalás előtt, keresztény és nyelvi-kulturális identitásról a honfoglalás után. Időbeli sorrendben az első közösségi identitás a magyarság történetében nyelvi volt. De nem egészen a mai értelemben, hiszen akkor még nem volt írásbeliség, sem köznyelv, sem az anyanyelvel való tudatos foglalkozás, reflexió. De mi volt akkor? Anny tapasztalati fölismerése, hogy a magyar nyelv más, mint az összes többi, amelyekkel a magyar nyelvű közösség tagjai találkozhattak. A magyar az a finnugor nyelv, amely a legtöbb idegen nyelvvel került kapcsolatba. Sokszorosan megtapasztalt tény volt tehát, hogy a magyarok nem értették a velük érintkezésbe kerülő más nyelvűeket – és viszont. De abban a tekintetben is egyedül áll a finnugor nyelvek között, hogy szűkebb-tágabb környezetben, szomszédságában nem volt rokon nyelv (a rövid permi hatást nem tekintve), s nincs ma sem. A nyelv identifikáló szerepe ezért korán megmutatkozott tehát, s így közösségformáló tényezővé vált. (Természetesen mindig voltak többé-kevésbé két nyelvűek a magyarok között is, a kommunikáció ugyanis a közvetlenül érintkező eltérő nyelvű csoportok között létszükséglet volt.) Az ősmagyarok nyelvi mássága elősegítette csoporttudatuk, összetartozástudatuk kialakulását. Az etnikai önazonosság legnyilvánvalóbb jele a nyelv, a lezármazási és a kollektív emlékezet, tehát a hagyományközösség kialakulása volt. A kereszténység felvétele és elterjedése után a magyarság túlnyomórészt keresztény volt, az oszmán birodalom hódítása idején pedig a nyugati kereszténység „védőbástyája” is lett. A 18. század végén kezd kialakulni és terjedni egy új közösségi identitástípus a magyarság

körében: a nyelvi-kulturális, amely a nemzeté válás kísérőjelensége volt. Ma is ez az identitás jellemző a magyarságra (vö. még a következő fejezeteket).

A nemzeté válás és a nyelv felértékelődése

A 18. század vége és a 19. század eleje a magyar nyelvű közösség történetében fontos eseményeket értelt. A legfontosabb azonban a nemzeté válás folyamatának megindulása volt. A nyelvújítás ennek volt kitüntetett fontosságú kísérő jelensége. Foglalkozjunk össze az akkori helyzetet a magyarság szemszögéből tekintve! Különös volt a nyelvi helyzet. Hiszen 1) a Magyar Királyság lakosságának 50%-át sem érte el a magyar anyanyelvű népesség, 2) a hivatalos nyelv a latin volt, amelyet a magyarok döntő többsége nem ismert, 3) a hétköznapi kommunikációban az értelmiség körében is a német volt a legfontosabb közvetítő nyelv, 4) az ország királya nem Magyarországon tartózkodott, 5) s magyarul nem tudott, 7) sőt, II. József németesítő törekvései közvetlen veszélyt jelentettek a magyar nyelv jövője szempontjából, 8) a Herder-jóslat a magyarság várható eltűnéséről és a magyar nyelvet leszóló, gúnyoló nyugati (német) pamfletek nyugtalanságot keltettek magyar értelmiségi körökben, s erősítették a tettekészséget a magyar nyelv védelmére. Társadalomlélektani szempontból külön is figyelemre méltó a magyarság körében a nyelvi társtalanság érzetének eluralkodása, a magukra maradás szorongató érzése egy olyan világban, amelyben a nyelvi rokonság politikai tökévé valóban volt (vö. pánszlávizmus). A finnugor nyelv-rokonság tényét a közvélemény elutasította, s divatos volt a neves, gazdag rokonok megtalálásának buzgó szándéka.

A magyar nyelv a magyarság legfontosabb identitásképző tényezőjévé ezekben az évtize-

dekben azzal vált, hogy a nemzeteszme a közösségi kohézió megteremtésének, az összetartozás megélésének és kifejezésének első számú, valóban legfontosabb eleme lett. Kazinczy Ferenc szemléletében a „nemzet léte és a nyelv léte kölcsönösen feltételezik egymást, a nyelv alkotja a nemzetet, és ez az összefüggés minden más viszonylatot homályba borít” (Bíró, 2010, 108.). Azonban nem önmagának a magyar nyelvnek a jelentősége, hanem annak a kapcsolatnak a fontossága nőtt meg, amely a nyelv és a nyelvközösség, a formálódó nemzet között állt fenn (részletesen lásd Bíró, 2010). A magyar nyelv korszerűsítése (nyelvújítás) nemzetpolitikai tett volt, hiszen csak a versenyképessé tett anyanyelv volt alkalmas a modern fogalmak anyanyelven való közvetítésére és a tudományok művelésére – mindezzel pedig a társadalom polgárosodásának az elősegítésére. E tekintetben is kiemelendő az Akadémia megalapítása (1825), amely a magyar nyelv „művelésére” (értsd: fejlesztésére) alapított, s amelynek jelentős részben köszönhető a magyar nyelvű tudományosság megteremtése és elterjesztése. Az Akadémia vezetői jól tudták, hogy anyanyelvű tudományosság nélkül nincs versenyképes anyanyelv, versenyképes anyanyelv nélkül pedig nincs versenyképes társadalom.

Ebben a légkörben (nem csak a Magyar Királyságban) az érzelmi motivációk nyomán jelentkezik az anyanyelv kultikus megközelítése is. Az anyanyelvet kincsnek tekintik, az eredetiség, az ősiség őrzőjének és letéteményesének. Haza és anyanyelv összekapcsolódik, bizonyosságul néhány idézet: „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén” (Kölcsey, *Parainesis*), „Bennünk hazaszeretet lobog, mellynek egy része a nyelv szeretete” (Kazinczy, 1808). Sőt, az anyanyelv női princípiumként is megjelenik: „Is-tennöm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!”

„Nyelvében él a nemzet”

Közvélekedésnek tűnik, hogy e korbéli és Széchenyinek tulajdonítható a „Nyelvében él a nemzet” szólás. Grétsy László szerint azonban csak 1842-től adatolható egy erdélyi szerző Kolozsváron megjelent könyvéből. Hajlamosak volnánk szó szerint érteni az idézett szólást. De már megjelenésekor sem lehetett volna így értelmezni, hiszen például Liszt Ferenc magyarnak, a magyar nemzethez tartozónak vallotta magát, jóllehet magyarul nem tudott (anyanyelve német, legjobban birtokolt nyelve a francia volt). Nem jelenti a szólás azt sem, hogy aki magyarul tud, az automatikusan tagja a magyar nemzetnek (csak a Kárpát-medencében az utolsó népszámlálási adatok (2010, 2011) szerint 300 ezerrel több a magyar anyanyelvű, mint a magyar nemzetiségű). Végül az az értelmezés sem állja meg a helyét, hogy a magyar nyelv megtart magyarságában mindenkit. Ezt a következtetést vontta le Györfy István néprajzkutató azon tapasztalatából, hogy Triant követően a romániai magyar értelmiség egy részére a gyors asszimiláció volt jellemző. Mindeme megállapítások nem érvénytelenítik azonban azt, hogy a magyar nyelv a magyarsághoz tartozásnak minden másnál általánosabb kritériuma, hogy tehát a magyar nemzeti identitást alkotó legáltalánosabb és legfontosabb tényező ma is.

Summázat

Ma a magyarság Európának államilag és vallásfelekezetiileg legmegosztottabb államalkotó népe, differenciált, egyszersmind pedig erősen megosztott közösség (ez utóbbira vonatkozik a mondás: „a magyarokat széthúzásuk tartja egyben”). Ebben a helyzetben a magyar nyelv a magyar nemzethez tartozás

legfőbb kritériuma, a legáltalánosabb közösségegyesítő tényező, a magyarság legnyilvánvalóbb, leginkább azonosító szerepű és erejű jele, ily módon pedig – s ez különösen fontos – a magyar nemzet létfolyamatosságának a legegységértelműbb jele. Nem túlzás tehát azt mondanunk, hogy a magyarok fenntartások nélkül napjainkban csak nyelvükben lehetnek egymásra.

Ha más okunk nem volna is, már pusztán emiatt kötelességünk megfogalmazni, hogy

– a magyarság egészére tekintve – érdemes korszerű módon, megújítva továbbvinni az anyanyelvvél való tudatos törődés régi, több évszázados értelmiségi hagyományát. S ha valahol, akkor éppen itt, az anyanyelv fejlesztésére – ezzel pedig a közösség fölemelésére – alapított Akadémia szentelt csarnokában illő ezt kimondanunk.

Kulcsszavak: *identitás, nyelv, a magyar nyelv-közösség fő identitástípusai*

IRODALOM

- Benkő Loránd (1982): *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bíró Ferenc (2010): *A legnagyobb pennaháború*. Budapest: Argumentum Kiadó
- Csepeli György (2014): *Szociálpszichológia mindenki-ben*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Edwards, John (2009): *Language and Identity*. Oxford: Oxford University Press
- Fedinec Csilla szerk. (2008): *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*. Budapest: Magyar Tudomá-

- nyos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
- Gereben Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris Kiadó
- Hunyady György (1996): *Sztereotipiek a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Pataki Ferenc (1987): *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Péntek János (2007): *Nyelv és identitás a Kárpát-medencében: Hitel*. XX, július, 91–98.

